

SUZA SHAHRI SAROYLARI MADANIYATI

Ashirova Noila Xasan qizi

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola Suzadagi saroy madaniyati, shaharning paydo bo`lishi, uning qurilishi va Ahamoniylar davlatining asoschisi bo`lgan Kir II ning qilgan ishlari haqida so`z boradi.

Kalit so`zlar: Ahamoniy, Midiya, Doro I, me`morchilik, ibodatxona, O`rta Osiyo, xudo, podsho

Аннотация: Эта статья о культуре дворца в Сузах, возникновении города, его строительстве и действиях Кира II, основателя государства Ахеменидов.

Ключевые слова: Ахемениды, Мидиан, Дарий I, архитектура, храм, Средняя Азия, бог, царь

Annotation: This article is about the culture of the palace in Susa, the emergence of the city, its construction and the actions of Cyrus II, the founder of the Achaemenid state.

Keywords: Achaemenid, Midian, Darius I, architecture, temple, Central Asia, god, king

KIRISH.

Eramizdan avvalgi VI asrda mavjud bo`lgan Eron podsholigi (boshqacha aytganda Ahmoniyalar podsholigi) Sharqdagi eng katta davlatlardan biri hisoblangan. Bu podsholikning asoschisi Ahmoniyalar sulolasidan chiqqan Kir II (Kayxusrav II) bo`lgan. U dastlab Eronning Janubiy-G`arbidagi tog`lik rayonlardan birining hukmdori bo`lgan. Eramizdan avvalgi VI asr o`rtalaridan boshlab, o`z yerlarini kengaytirishga kirishgan. Dastlab Midiya podsholigiga qarshi qo`zg`olon ko`tarib, uni qaramlikdan qutultirgan va Eron hamda Midiya podshosi bo`lib olgan. So`ngra Bobil, O`rta yer havzasidagi qator yerlarni bosib olib, davlat chegarasini yanada kengaytirgan. Sharqiy chegaralarni ham kengaytirish niyati va rejalari uning vorislari tomonidan amalga oshirilgan. Doro I yurishlari natijasida bu podsholik

chegarasi Orol dengizidan Hind okeanigacha, Kichik Osiyo va Misr yerlaridan Xitoy chegaralarigacha borib yetgan.

Ahmoniyar davlati o'zining qisqa, lekin eng gullagan va kuch-quvvatga to'lgan davrini eramizdan avvalgi V asr boshlarida kechirdi. Shu davrda uning san'ati va madaniyati ham misli ko'rilmagan darajada ravnaq topdi. Shu asrlarda hashamatli saroylar, mustahkam maqbaralar yuzaga keldi. Oltin va qimmatbaho toshu injulardan nafis uy, ov va jang buyumlari, qurol-aslahalar ishlangan.

Miloddan avvalgi V asrning uchdan bir qismidagi ikkinchi muhim yodgorlik. Suza yaqinida (saroy majmuasidan 4 km shimoli-sharqda) joylashgan - bu olov ibodatxonasi ("ayadana"). Shu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, aynan Artakserks II muqaddas me'morchilik sohasida novator bo'lgan. O'sha vaqtga qadar forslar ochiq joylarda ibodat va qurbonlik qilishgan. Ko'rinishidan, forslarning ma'bad me'morchiligidagi o'zgarishlar Artakserks II davrining diniy o'zgarishlariga to'g'ri keldi, o'shanda qirol panteonida Axuramazdadan tashqari boshqa Eron xudolari - Mitra va Anaxita (A2Ha, A2Hb) ham tilga olinib boshlagan. Ahamoniylar davri. Ehtimol, Suzada alohida ma'bad strukturasi yaratilishi ushbu xudolarning ahamiyati ortishi va "Buyuk podshohlar" ning sinkretik dinida ularga hurmat ko'rsatishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Susadagi olov ibodatxonasi sun'iy shag'al platformasida loy g'ishtdan qurilgan. Bu cella va yopiq hovlidan iborat ikki qismli bino edi. Ibodatxonaning markaziy qismi uch tomondan yo'laklar bilan o'ralgan, qurbongohi bo'lgan kvadrat 4 (2x2) ustunli zalni o'z ichiga olgan. Ustunlarning qo'ng'iroq shaklidagi asoslari o'z nisbati va dekoratsiyasi jihatidan Suzadagi "donjon" saytidan topilgan namunalariga o'xshash saqlanib qolgan. Janubi-sharqiy tomondan ibodatxonaning dahliziga ikki ustunli ayvon ulangan bo'lib, uning yon tomoni chumolilar devorlari bilan o'ralgan. Xonaning keng jabhasi to'rtburchaklar shaklidagi xonalar bilan yakunlangan bo'lib, ular, ehtimol, muqaddas olovni saqlash uchun ombor sifatida xizmat qilgan ("ateshgah" deb ataladi). Ibodatxona oldida to'rtburchaklar o'ralgan hovli bo'lib, u hovliga kirishning ikkita ko'ndalang o'qi bo'lgan U shaklidagi uzun yo'laklar bilan o'ralgan edi. Hovli markazida kvadrat shakldagi qurbongoh bor edi, u erda diniy marosimlar va marosimlar o'tkaziladi, uning ishtirokchilari "Buyuk podshoh" va uning atrofidagi doiralari bo'lishi mumkin edi. Qurbongohli hovlining mavjudligi rasmiy ravishda ochiq havoda ibodat qilish an'analari mos keladi, bu esa bu binoning ilk zardushtiylik olov ibodatxonalariga tegishli ekanligini ko'rsatadi. Suzadagi ibodatxonaning Ahamoniylar davridan keyingi kelib chiqishi haqidagi fikrga kelsak, R. Xirshman va D. Stronax

tomonidan ushbu nuqtai nazar foydasiga keltirgan dalillar ham unga qarshi ishlatilishi mumkin. Bu yerda ular tanishish omillarini aniqlamaydilar. Shu bilan birga, "ayadana" me'morchiligining Persepolisidagi Ahamoniylar ibodatxonalari va Kux-i Xo'ja (Drangiana satrapligi) bilan aniq o'xshashliklari ma'badning oxirgi Ahamoniylar davriga tegishli ekanligini tasdiqlovchi eng ishonchli dalil bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, Syuzan "ayadana" eramizdan avvalgi IV asr me'morchiligining "istiqboli" yo'nalishiga mansub Artakserks II davridagi olovli ibodatxonaning eng qadimgi namunasi. Aynan o'sha paytda Ahamoniylar ibodatxonasi me'morchiligining asosiy tamoyillari yaratilgan bo'lib, ular mustaqil qurbongohlarning dastlabki tajribasini rivojlangan saroy me'morchiligi yutuqlari bilan sintez qilgan.⁹ Artaxerxes II davridagi Ahamoniylar ibodatxonasi me'morchiligining ikkinchi yodgorligi - ma'bad ("fratadara" - "olov qo'riqchisi" deb ataladi) deb ataladigan joyda joylashgan. Saroy majmuasidan 300 m shimoli-g'arbda Persepolisning "Quy shahri". Ehtimol, bu ma'bad Artakserks II ning diniy o'zgarishlari bilan bevosita bog'liq, chunki u Anahita ma'budasiga bag'ishlangan ko'rinadi. Ma'bad - xom g'ishtdan qurilgan to'rtburchaklar bino. Suza singari, ma'badning cellasi kvadrat 4 (2x2) ustunli zaldan iborat bo'lib, uning g'arbiy devoriga uchta tushuvchi zinapoyadan iborat tosh to'rtburchaklar qurbongoh biriktirilgan. Qurbongoh Anaxitaning kult haykali uchun poydevor bo'lib xizmat qilgan bo'lishi mumkin. Sella uch tomondan uzun tor yo'laklar bilan o'ralgan. Ibodatxonaning janubiy qismida Suzadagi "III bino" ning shimoliy xonasini eslatuvchi qo'ng'iroqsimon asosli to'rtburchaklar shaklidagi ikki ustunli xona joylashgan. Asosiy g'arbiy jabha 8 ta (4x2) ustunli ayvonlar bilan bezatilgan, yon tomonida kichik xonalar joylashgan. Kella va ayvonda topilgan ustunlarning pog'onali asoslari torusni boshqa kvadrat plintus bilan almashtirib, Pasargad tipidagi asoslarni o'zgartiradi. Shunga o'xshash eslatmalar va shakllarni qayta ko'rib chiqish kech Ahamoniylar me'morchiligiga xosdir, shuning uchun ular ma'badni miloddan avvalgi VI asrga to'g'rilash foydasiga jiddiy dalil bo'la olmaydi. Miloddan avvalgi. Ibodatxonaning ayvon va tsel o'rtasida vestibyul yo'lagi joylashgan. Ehtimol, ma'badning jabhasi oldida kuygan g'isht bilan qoplangan hovli bor edi. Bu hududda topilgan muqaddas manzarali tosh oynaning releflariga kelsak, ular Ahamoniylar davridan keyingi (miloddan avvalgi III asr) janubi-sharqiy binosidan kelib chiqqan bo'lib, ma'baddan ko'cha bilan ajratilgan. Persepolisidagi ibodatxona Ahamoniylar muqaddas arxitekturasining mantiqiy davomi hisoblanadi. Uning

⁹ Dandamaev M.A. Birinchi Ahamoniylar davridagi Eron (miloddan avvalgi VI asr). - M.: Sharq adabiyoti, 1963. - 292 b.

joylashuvi Suzadagi "ayadana" bilan yaqin o'xshashliklarni ko'rsatadi: ma'badning cella ham qurbongohi bo'lgan to'rtburchak 4 ustunli zaldan iborat bo'lib, u uch tomondan yo'laklar bilan o'ralgan, jabhasi yon xonalar bilan o'ralgan va ichida. Uning oldida, ehtimol, hovli bor edi. Shu bilabirga, ibodatxonaning ba'zi elementlari (minoraga o'xshash fasad-ayvon, ikki ustunli xona) to'g'ridan-to'g'ri Ahamoniylar saroy me'morchiligiga qaytadi. Bu ma'badning Anaxitaga bag'ishlanishi va kech Ahamoniylar me'morchiligida "haykali ma'bad" ning alohida turining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Berossning (Beross, III, 65) Artakserks II tomonidan Anaxita haykallarini imperiyaning yirik shaharlarida (jumladan, Suza, Persepolis, Bobil va Baqtrada) o'rnatganligi haqidagi xabarlari bilan bog'liq holda, ehtimol, yangi turdagi ma'bad tuzilmalari, bu ma'buda sig'inish bilan bog'liq.¹⁰

Shunday qilib, kech Ahamoniylar me'morchiligining "istiqbolli yo'nalishi" ning ko'rib chiqilgan yodgorliklari Artaxerxes II davridagi qadimgi fors monumental san'atining keyingi rivojlanishi haqida gapirishga imkon beradi. Ammo shuni tan olish kerakki, Artakserks III davrida (miloddan avvalgi 359-338 yillar) Ahamoniylar rasmiy san'atida "klassik yo'nalish" yana hukmronlik qila boshlagan. Kechki Ahamoniylar tasviriy san'atiga kelsak, u umuman olganda "klassik" yo'nalishga tegishli bo'lib miloddan avvalgi V asrda ishlab chiqilgan kanon va ikonografiyaga amal qilishni davom ettiradi. Asosiy o'zgarishlar haykaltaroshlik sohasida sodir bo'ldi - ular yunon san'atining ta'sirining kuchayishi bilan bog'liq bo'lib, ehtimol bu "ellenizatsiya" ning yangi badiiy to'lqinini va natijada qirollik buyurtmalarini bajarishda Sharqiy Gretsiya hunarmandlari jamoalarining ustunligini aks ettiradi. Bu tendentsiya Persepolisning "G va H saroylari" dan Artakserks III davriga oid relyeflar Suzadagi "donjon" releflarining parchalari bilan ifodalanadi. Ikonografiyasi va mavzulari jihatidan bu yodgorliklar miloddan avvalgi V asr klassik an'analarini davom ettiradi. Bu uslubda (shakllarning ko'proq plastik talqini, silliq konturlar va boshqalar) ular avvalgilaridan biroz farq qiladi. Miloddan avvalgi IV asr Ahamoniylar haykalida "yunon impulsi" bo'lishi mumkin. katta qirollik buyurtmalarining yo'qligi, shuningdek, yunon san'atining yutuqlarini qadrlagan qirollik mijozining yangi ta'mi tufayli. Bunday sharoitda saroylarni klassik namunalar bo'yicha bezashning kichik qismlarini bir guruh hunarmandlar bajarishi mumkin edi, bunda tajribali Sharqiy

¹⁰ Vergazov R. R. "Ahamoniylar Eron san'atida rasmiy uslub va imperiyaning shimoliy viloyatlari badiiy hayoti"// Rossiya – 2018

yunon haykaltaroshlari etakchi rol o'ynagan. Bu nuqtai nazarni hunarmandlar mehnatini tashkil etish uslubidagi o'zgarishlar va Persepolis arxividan olingan mixxat manbalari tasdiqlaydi.¹¹ Darhaqiqat, oxirgi Ahamoniylar relyeflari yuzalarida usta belgilarining yo'qligi miloddan avvalgi V asrda Persepolisni bezash bo'yicha keng ko'lamlil ishlarda samarali qo'llanilgan bosqichma-bosqich mehnat taqsimoti usuli rad etilganidan dalolat beradi. Ushbu o'zgarishlarning sabablari nafaqat rasmiy uslubning klassik kanonlarini birlashtirish, balki iqtisodiy maqsadga muvofiqlik bilan ham bog'liq. Ko'pincha bu jihat e'tibordan chetda qoladi, ammo bu juda katta ahamiyatga ega, chunki hunarmandlar jamoalari qirol xazinasi tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Miloddan avvalgi IV asrdagi "Buyuk podshohlar" loyihalari ko'lami miloddan avvalgi V asrning klassik davri bilan solishtirish mumkin emas. Saroylarning yuzlab metrli relyefli bezaklarini tugatish kerak bo'lganda. Artakserks III davrida bir nechta kichik jabhalarni yaratish uchun bir yoki ikkita hunarmandlar jamoasi yetarli edi, bu esa haykaltaroshlarning katta guruhlarini saqlashni iqtisodiy jihatdan amaliy bo'lmagan. Bunday sharoitda ko'p sonli jamoalarga ega bo'lgan hunarmandlar uchun bosqichma-bosqich mehnat taqsimotining mehnat talab qiladigan usulini mantiqiy rad etish mavjud edi. Oxirgi Ahamoniylar plastikasi san'atida o'zining individual texnikasi bilan individual ustaning roli va u o'rgangan badiiy an'ananing ahamiyatini kuchaytirish kuchaydi. Shu munosabat bilan yunon san'ati ta'sirining kuchayishi miloddan avvalgi IV asrdagi Persepolis relyeflari uslubida aniqroq kuzatiladi. Shu o'rinda savol tug'iladi: nega yunonlar kech Ahamoniylar haykali ustida ishlaganlar? Rasmiy stilistik xususiyatlarga qo'shimcha ravishda, Persepolisning mixxat manbalari yunon ustalarining saroydagi ishlari uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. "G'azna arxivi" lavhalariga ko'ra (miloddan avvalgi 492-460 yillar) eng ko'p tilga olingan tosh haykaltaroshlar Karianlar, Ioniyaliklar, Xettilar (Suriya Xetlari), shuningdek Misrliklar edi. Bu yozma manbalar oldingi davrga tegishli bo'lishiga qaramay, forslar tomonidan tajribali haykaltarosh sifatida faol yollangan Kichik Osiyodan (Kariya, Ioniya, Lidiya) Sharqiy yunon ustalari saroyidagi umumiy tendentsiyani aks ettiradi. Miloddan avvalgi IV asr Ahamoniylar san'atida bu tendensiya kuchayib bormoqda, buni qadimgi yunon plastika san'atining bu davrda kuchli rivojlanishi bilan ham, tosh ustalarini tanlash an'anasi bilan ham izohlash mumkin. Natijada, relyef uslubida kuzatilgan kech Ahamoniylar plastikasida yunon ta'sirining kuchayishi IV asr haykaltaroshligida ijodiy uslubning (jamoaviylikdan nisbatan individual mehnat modeliga) o'zgarishi bilan bog'liq. Biroq "yunon

¹¹ A.Sh. Umarov. "Qadimgi Sharq mamlakatlari sivilizatsiyalari" Samarqand-2020.

impulsi” eramizdan avvalgi V asr klassik uslubining to‘laqonli davomi bo‘lgan kech Ahamoniylar tasviriy san’atining tabiatini o‘zgartirmaydi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Ahamoniylar rasmiy san’ati miloddan avvalgi IV asrda. turli badiiy yo‘nalishlarning ("retrospektiv", "klassik" va "perspektiv") birgalikda mavjudligi bilan ajralib turadi, qaysi birini tanlash va badiiy asarning kelajakdagi xarakterini belgilab berdi. Ko‘p jihatdan, kech Ahamoniylar san’ati allaqachon shakllangan an’analar doirasida rasmiy badiiy madaniyatning keyingi rivojlanish yo‘nalishini aniq ko‘rsatib beradi. Afsuski, miloddan avvalgi IV asr yodgorliklarida kuzatilishi mumkin bo‘lgan yangi xususiyatlar, yakuniy shaklga ega bo‘lishga vaqtlari yo‘q edi, chunki ularning rivojlanishi tarixiy sharoitlar bilan to‘xtatilgan. Ahamoniylar davrining kechki monumental yodgorliklari, ularning talqini va sanasidagi qiyinchiliklar qadimgi fors san’atining ushbu davriga nisbatan noaniq munosabatni keltirib chiqardi, bu davr badiiy turg‘unlik va klassik kanonlarning inqirozi davri sifatida qarala boshlandi. Biroq, bunday tanqidiy pozitsiya to‘liq oqlanmaydi. Kechki Ahamoniylar san’atining qadr-qimmati uning xilma-xilligidir, bu yangi tipologiyalar va badiiy echimlar uchun ijodiy izlanishning qayta boshlanganidan dalolat beradi. Turli miqyas va vazifalar miloddan avvalgi IV asr rasmiy san’atining o‘ziga xos xususiyatlarini oldindan belgilab berdi. Ahamoniylar davrini ham, klassik va evolyutsion xususiyatlarni ham o‘ziga singdirgan, ular me‘morchilikda eng aniq namoyon bo‘lgan. Shu nuqtai nazardan, kech Ahamoniylar san’ati rasmiy uslub fenomeni va unga xos bo‘lgan rivojlanish imkoniyatlarini tushunish uchun juda muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib shularni aytish mumkinki Ahamoniylar davlati yodgorliklarida xususan Suza va Persepol shaharlarida madaniyat taraqqiyoti kuchli bo‘lganligini bilishimiz mumkin

Ahmoniylar davrida vujudga kelgan san’at o‘rta Sharq halqlari tarixida muhim o‘rin egallaydi. Bu san’at bevosita o‘rta Sharqda yashagan xalqlarning yangi o‘zaro munosabati natijasida, atrofdagi xalqlar san’ati ta’sirida ravnaq topdi. Jumladan, Persepol va Suza saroylarini qurishda So‘g‘d, Baqtriya va Xorazmdan kelgan usta va san’atkorlar mehnat qilganliklari haqidagi ma’lumotlar mavjudligi shundan dalolat beradi. Shu bilan birga, Ahmoniylar davri san’ati atrofidagi mamlakatlar san’atiga, jumladan O‘rta Osiyo san’ati taraqqiyotiga ham o‘zining sezilarli ta’sirini o‘tkazgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dandamaev M.A. Qadimgi Eron tarixining tarixnavisligi. // Qadimgi Sharq tarixining tarixnavisligi. Eron, Markaziy Osiyo, Hindiston, Xitoy. / Ed. V. I. Kuzishchina. - Sankt-Peterburg, 2002.
2. Dandamaev M.A. Birinchi Ahamoniylar davridagi Eron (miloddan avvalgi VI asr). - M.:Sharq adabiyoti, 1963. - 292 b.
3. Vergazov R. R. “Ahamoniylar Eron san’atida rasmiy uslub va imperiyaning shimoliy viloyatlari badiiy hayoti”// Rossiya – 2018
4. A.Sh. Umarov. “Qadimgi Sharq mamlakatlari sivilizatsiyalari” Samarqand-2020.